

Sünnî Hadis Tenkidi Silsilesinden Bir Kesit: Hatîb el-Bağdâdî ile Hâkim en-Nisâbûrî Arasındaki Gizemli İrtibat

Jonathan A.C Brown*

Çev. Dilek Tekin**

Çoğu hoca ve öğrenci Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ismiyle ilk kez, klasik dönem İslam'ın siyâset, mezhepler yahut sosyo-entelektüel tarihine dair makalelerin dipnotlarında onun *Târîhu Bağdâd* adlı eserinden yapılan iktibaslar vasıtasıyla karşılaşmaktadır. Ben, Hatîb el-Bağdâdî'nin geniş kapsamlı Bağdat tarihinin aslında, İslam medeniyetinin gelişimini veya düşünce geleneğini anlamaya çabalayan araştırmacılar tarafından kullanılсын diye yazılmış “klasik bir kaynak” olmadığını iddia ediyorum. En nihayetinde *Târîhu Bağdâd* bir hadis kitabıdır ve yazarı da bir hadis âlimidir.

Hatîb el-Bağdâdî'nin sünnî hadis geleneğinde çığır açan bir şahsiyet oluşu görmezden gelinmeyecek bir husustur.¹ Ebû Bekr İbn Nukta (ö. 629/1231) “Aklı

* Jonathan A.C Brown, “A Segment of the Genealogy of Sunni Hadith Criticism: The Mysterious Relationship between al-Khatib al-Baghdâdî and al-Hâkim al-Naysâbûrî”, *The Heritage of Arabo-Islamic Learning*, ed. Maurice A. Pomerantz ve Aram A. Shahin, (Brill, 2015), s. 227-235.

** Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, dilektekin@ktu.edu.tr.

1 Hatîb'in biyografisi için bk. Ebû'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi tarihî'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ, 19 cilt, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1992), 16:129-132; İbn Asâkir, *Tebyînu kezîbi'l-müfteri fîma nusibe ile'l-imam Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1399/1979), 268-271; a.m., *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Ömer el-Amravî, 80 cilt. (Beyrut: Dârü'l-fîkr, 1995-2000), 5:31-41; Ebû Bekir Muhammed b. Abdü'l-ganî ibn Nukta el-Bağdâdî, *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâti's-sünen (ricâli's-sünen) ve'l-mesânîd*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1988), 153-155; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Aybak İbnü'd-Dimyâti, *el-Müstefâd min zeyli Târîhi Bağdad*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997), 38-42; Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut ve Muhammed Na'im Araksûsi, 18 cilt (Beyrut: Müessestü'r-risâle, 1996), 270-297; a.m., *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Zekeriyâ Umeyrât, 5 cilt (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998), 3:221-227; Tâcüddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, II. baskı, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kâhire: Dâru Hucr, 1413/1992), 4:29-39; Hayrüddîn Ziriklî, *el-A'lâm*, 16. baskı, 8 cilt (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 2005), 1:172. Ayrıca bk. Fadwa Malti-Douglas, “Controversy and Its Effects in the Biographical Tradition of al-Khatib al-Baghdâdî”, *Studia Islamica* 46

başında hiç kimse sonraki hadis âlimlerinin Ebû Bekr al-Hatîb'e dayandığından ('iyâl 'alâ) şüphe edemez" diyerek Hatîb'i övmüştür.² Gerçekten de hadis ilminin çeşitli branşlarından neredeyse hepsine dair bir eseri mevcuttur.³ Hususî meselelere dair çalışmalarının yanı sıra o *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* ve *el-Câmi li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*sinde olduğu gibi hadis rivâyeti, tedvini ve tenkidinin doğru yöntemlerine dair çığır açan genel eserler de yazdı. Tüm bu çalışmalar Hatîb'in külliyyatının teorik veya eğitici unsurunu teşkil ediyorsa, *Târîhu Bağdâd'*ı da onun çalışmasının asıl gövdesi olarak iftiharla yerini alır. Hatîb bu eserde mümkün olduğunca asıl kaynaklarından merfû pek çok rivayeti toplamadaki yorulmaz gayretini ve aynı zamanda bir münekkit olarak mevcut eleştirel düşünceleri sentezleme ve hadis külliyyatına uygulamadaki kabiliyetini de göstermektedir. *Târîh* birçoğu başka hiçbir kaynakta bulunmayan muazzam sayıda hadisi, yaklaşık 10 bin, ihtiva etmektedir.⁴ Aslında mezhepler, zahidler yahut kıyamete dair hadislerle ilgili araştırmaları nerdeyse her zaman araştırmacıları *Târîhu Bağdâd*, Hatîb'in hocası Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin (ö. 438/1040) *Hilyetü'l-evliyâ'sı*, Ebû Nuaym'ın hocası Taberânî'nin (ö. 360/971) hacimli *Mu'cemleri* veya Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî'nin (ö. 509/1115) *Firdevsü'l-ahbâr'*ına yönlendirir.

Hatîb tüm çalışmalarında iki tutarlı amacı taşımaktadır: Birincisi, kendi dönemine kadarki Sünnî âlimler arasında mevcut hadis meselelerine dair farklı düşünce ekollerini tanıtmak, incelemek ve neticede bir kanaate varmak; ikincisi ehl-i hadisin sert hatta hasmâne metin geleneği ile kendisinin de mensubu olduğu akılcılıktan mülhem Şafî/Eş'arî fıkıh ekolü ve fıkıh teorisi arasında bir uzlaşma sağlamak.

V./XI. yüzyılda Sünnî hadis geleneğini birleştirme ve sistemleştirmedeki önemi hususunda Hatîb'in tek bir rakibi vardır. Bu kişi ise Hatîb'den yaklaşık elli beş yıl önce vefat eden Nişâburlu âlim Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbüri'dir (ö. 405/1014). Hâkim'in vefatından ve Hatîb'in kariyerinin zirvesinde olduğu dönemden iki yüz yıl sonra ise İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) sünnî hadis usulüyle ilgili nihaî çalışmasını, Hatîb'in ve Hâkim'in eserlerinin kaynaklık ettiği *Mukaddime'*yi yazmaya başladı.⁵

(1977): 11-131; Mahmûd et-Tahhân, *el-Hafız el-Hatib el-Bagdâdî ve eseruhu fî ulumi'l-hadis* (Beyrut: Dârü'l-Kur'ânî'l-Kerim, 1401/1981).

2 İbn Nukta, *Kitâbü't-Takyîd*, 154.

3 Hatîb'in günümüze ulaşan eserlerinin detaylı bir listesi için bk. Ziriklî, *A'lâm*, 1372.

4 *Târîhu Bağdâd'*daki hadislerle ilgili tartışmalar ve değerlendirmeler için bk. Haldun Ahdeb, *Zevâidu Târîhi Bağdâd*, 10 cilt (Dımeşk: Dârü'l-kalem, 1996).

5 İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime'*sinde Hatîb'den çok sayıda alıntının önemli oranda yer teşkil ettiğine dikkat çekmektedir. İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ Nühzetü'n-nażar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Ali b. Hasan el-Halebîel-Eserî (Dammam, Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzi, 2006), 51.

Hâkim'in en etkileyici eserleri, yaygın olarak atıfta bulunulan fakat ne yazık ki kayıp Nişâbur tarihi (*Târihu Nisâbûr*), hadis usulü ilmiyle ilgili iki çalışması *Marifetü ulumi'l-hadis*, *Mukaddime ilâ Kitâbi'l-İklil* ve son olarak Buhârî ve Müslim'in *Sahihayn*'daki şartlarını yerine getirdiğine inandığı hadisleri derlediği hacimli hadis koleksiyonu *el-Müstedrek*'tir.

Hatib ile Hâkim arasındaki ilişkide tarihi bir 'problem' görülmektedir.⁶ Hatib yaşadığı dönemde çalışmalarını Endülüse kadar ulaşan Hâkim'den sonra yaşadı ve Hâkim de çalışmalarını Hatib ile aynı sahaya hasretmişti: Sünnî hadis geleneğinin sistemleşmesi.⁷ O halde neden Hatib'in mevcut çalışmalarında Hâkim'in hadis çalışmalarına katkısıyla ilgili herhangi bir takdir yahut alana dair meselelerdeki ilmî düşüncesine herhangi bir atıf bulamıyoruz. Basitçe söylemek gerekirse, Hatib'in eserlerini kapsamlı bir şekilde okuma dahi Hatib'in ilmî ufkunda Hâkim'in herhangi bir yeri olduğuna ilişkin hiçbir sahici bulgu sağlamamaktadır. Hatib'in hadis ilmi ve tenkidine dair günümüze ulaşan iki monograf çalışması *el-Kifâye* ve *el-Câmi*'nin hiçbir yerinde Hâkim düşünceleri etkili onlarca Sünnî hadis uzmanından biri olarak zuhur etmemektedir. Yahut Hatib *Târihu Bağdâd*'ta Hâkim'in hadis tenkidi meseleleriyle ilgili uzman görüşüne hiç atıfta bulunmamaktadır. Aynı şekilde öğrencilere tavsiye ettiği hadis çalışmalarına dair müfredatta Hatib, Hâkim'in hadis kitaplarından hiçbirini listesine yazmamıştır.⁸ Bu ihmalin iki muhtemel açıklaması gözükmektedir. Ya Hatib, Hâkim'in eserlerinin farkındaydı ancak onun düşüncelerini kendi eserlerine dâhil etmek istemedi ya da o Hâkim'in külliyatını elde etme imkânı bulamadı.

Hatib, Hâkim ile şahsen tanışma fırsatını kıl payı kaçırmıştır. Hatib ilk ziyareti için Nişâbur'a altı ay sonra Şaban 405/Şubat 1015'te geldiğinde Hâkim, Safer 405/Ağustos 1014'de vefat etmişti (bu dönem Hatib'in öğrencilerine rivayet etmeye başlamadan önceki hadis topladığı yıllardı. Hatib, 412/1021-1022'de hadis öğretmeye başladı).⁹ Buna rağmen Hatib, Hâkim'in yakın talebelerine yahut onun kitaplarına sahip âlimlere ulaşma imkânına sahipti. Hatib, Hâkim ile mektuplaşarak onun *Târihu Nisâbûr*'u ve *Medhal ilâ's-Sahih* adlı

6 Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Mevaridü'l-Hatib el-Bağdadi fî Tarihi Bağdad* adlı eserinde Hatib'in *Târihu Bağdâd*'ta Hâkim'in eserlerini kullanması ve onlara dayanması meselesine kısaca değinmektedir. (Beirut: Dârü'l-kalem, 1975). el-Ömerî sadece Hatib'in Hâkim'den bilgi aldığına işaret etmekte, bu bilginin kaynaklarının yahut kanallarının kimler olduğuna değinmemektedir.

7 Jonathan Brown, *The Canonization of al-Bukhârî and Muslim* (Leiden: Brill, 2007), 158.

8 Bk. Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi li-ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi*, thk. Muhammed Re'fet Saîd, 2 cilt, (Mansure, Mısır: Dârü'l-Vefa, 2002), 2: 213 ve diğerleri. Hatib'in Dimeşk'e getirttiği kitapların listesinde de Hâkim'in kitaplarından hiçbiri mevcut değildir; Tahhân, 271 vdğ.

9 Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, 14 cilt (Beirut: Dâru kütübü'l-ilmîyye, 1997), 10: 381; a.m, *el-Câmi*, 1: 377.

eserine ulaştığını bildiğimiz hadis ilminin İsfahan'daki temel direklerinden Ebû Nuaym el-İsfahânî'den ders aldı.¹⁰ Ayrıca Hatîb Nişâbur'da Hâkim'in talebesi ve meslektaşı ünlü Şâfiî/Eş'arî kelimci ve usulcü Ebû İshak İsferyî'nin (ö. 418/1027) hadis imla meclislerine katıldı.¹¹

Hâkim'in mirasına böylesi ulaşma imkânlarına sahip olsa da, *Târihu Bağdâd* Hatîb'in Hâkim'in eserleri ve kişiliği ile arasına belirgin bir mesafe koymayı seçmiş olabileceği izlenimi vermektedir. Hâkim'e ilişkin kısa biyografisinde Hatîb onun hadis tenkidi ve rivâyetiyle ilgili çok sayıda eseri olduğunu kaydetmektedir. Aynı zamanda o *Târihu Nisâbur'un* nasıl şöhret bulduğunu ve rağbet gördüğünü de kaydetmektedir. Son olarak o Hâkim'in, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde eserlerine almadığını düşündüğü rivâyetleri derleyen bir hadis eseri tasnif ettiğinden bahsetmektedir (açıktır ki *Müstedrek*). Bununla birlikte pek çok ifade belirgin bir şekilde olumsuz bir üsluptadır. Bağdat'ın önemli hadis âlimlerinden ve Hatîb'in kendine örnek aldığı kimselerden olan Darekutnî'nin (ö. 385/985) ehliyetine dair karalamalara yer veren Hâkim'le ilgili bir hadise aktarır. Hâkim'in aşırı Ali taraftarı birçok hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun sahih hadislerden olduğunu kabul ederek Şiâ'ya meylettiğini de belirtmektedir.¹²

Daha yakından incelendiğinde ise Hatîb ile Hâkim arasındaki ilişkinin görüldüğü kadar soğuk ve uzak olmadığı anlaşılmaktadır. Hatîb sık sık, *Târihu Bağdâd*, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye* ve *el-Câmi li-ahlâkı'r-râvi ve âdâbi's-sâmi* ve bazı küçük eserlerinde bilgi kaynağı olarak araçlar vasıtasıyla Hâkim'e güvenmektedir. İlk bakışta, bir kimse Hatîb'in Hâkim'le ilgili menfi kanaatinin, Hâkim'in kaynaklarından biri olduğunu gizleme çabasına neden olduğunu düşünebilir. Aslında Hatîb, Hâkim'e ismindeki olası bütün dizilim ihtimalleriyle atıfta bulunmaktadır: Muhammed b. Abdullah ed-Dabbî, Ebû Abdillâh Muhammed en-Nisâbüri el-Hâfız, Ebû Abdillâh Muhammed İbnü'l-Beyyî. Nadiren ona Hâkim şeklinde atıfta bulunur.

Dikkatle incelendiğinde Hatîb'in kaynağının kimliğini gizlemeye çalışmadığı açığa çıkmaktadır. Hatîb'in, Hâkim'den beş önemli hoca vasıtasıyla alıntı yaptığını görürüz.¹³ Bu vasıtalara göre gruplara ayrıldıklarında, Hatîb'in Hâkim'e atıfta bulunduğu isimler kendi içinde çarpıcı bir tutarlılık sergilemektedir. Dolayısıyla Hatîb, Hâkim'in kimliğini gizlemeye çalışmaktan ziyade müdekkik ve dikkatli

10 Jonathan Brown, *The Canonization of al-Bukhārī and Muslim*, 158; Hatîb, *el-Câmi*, 2:119.

11 Hatîb, *el-Câmi*, 2:101.

12 Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 3:93-94.

13 Hatîb'in eserlerinde çok nadir yer alan iki tane daha aracı hoca bulunmaktadır: Hatîb'in hocası Ebû Nuaym el-İsfahânî (Bk. Hatîb, *Mecmûa'tü'r-resâ'il fi ulûmi'l-hadis*, thk. Nasr Ebû Atâ, [Riyâd: Daru'l-hanî, 1994], 146; a.m., *Târihu Bağdâd*, 2:73) ve Ebû Ubeyd Muhammed b. Ebî Nasr en-Nisâbüri'dir. (bk. *el-Kifâye*, 1:429).

bir râvi olarak, Hâkim'i kendileri vasıtasıyla ondan bilgi aldığı aracı hocaların kullandığı isimlerle kaydetmektedir.

Ayrıca Hatîb'in Hâkim'den aldığı farklı türdeki bilgilerin de aracı hocalara göre düzenli bir şekilde gruplara ayrıldığını görmekteyiz. Muhammed b. Yusuf el-Kattân en-Nisâbüri ve Ahmed b. Muhammed b. Abdülvahid el-Mervezî aracılığıyla Hatîb'in Hâkim'den aktardığı bilginin benzer şekilde hadislerin tedvini ve tenkidine dair teknik meseleler hakkında olduğunu görürüz. Muhammed b. Ali el-Mukrî aracılığıyla ele edilen bilgiler her daim âlimlerin biyografileriyle ilgilidir. Hibetullâh b. Hasan et-Taberî'den aktarılan bilgiler de biyografik fakat genellikle Buhârî'nin veya Müslim'in râvilerinden birinin kimliğini tespit etmeye yöneliktir.

Hatîb'in Hâkim'den aktardığı malzemeyi Hâkim'in mevcut eserlerindekiyle mukayese ettiğimizde ortaya çıkan bu tablo daha anlamlı hale gelmektedir. Muhammed b. Yusuf el-Kattân'dan elde edilen bilgi aynısıyla sadece Hâkim'in *Mukaddime ilâ Kitâbu'l-İklil*'de¹⁴ geçerken Ahmed b. Muhammed el-Mervezî aracılığıyla elde edilenlerin onun *Ma'rifetü ulumi'l-hadis*'inde mevcuttur.¹⁵ Hibetullâh b. Hasan et-Taberî'den alınan malzeme ise Hâkim'in *Sahihayn*'da geçen râvilerle ilgili çalışmasında bulunmaktadır.¹⁶ Muhammed b. Ali el-Mukrî'den elde edilen bilgiler ise Hâkim'in hiçbir eserinde bulunmamaktadır.¹⁷ Bu şaşırtıcı bir durum değildir zira onun Nişâburla ilgili biyografik eseri günümüze ulaşmamıştır. Bu bilgi büyük olasılıkla *Târihu Nisâbüri*'dan gibi gözükmektedir çünkü Hatîb bazen doğrudan bilginin derleyicisi olarak Hâkim'den alıntı yapmaktadır ve bu alıntılar

14 Muhammed b. Yusuf el-Kattân en-Nisâbüri [el-A'rec] (genellikle Hâkim'e Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Hâfız şeklinde atıfta bulunur) için bk. Hatîb, *el-Kifâye fi Ma'rifeti usul-i'İlmi'r-rivâye*, thk. Ebû İshak İbrahim Mustafa ed-Dimyâti, 2 cilt. (Kahire: Dâru'l-hüdâ, 2003), 1:399, Hâkim en-Nisâbüri, *el-Medhal ilâ Kitâbu'l-İklil*, thk. Fuad Abdulmun'im Ahmed (İskenderiye: Dârü'd-Da've, 1983; *el-İklil*'den itibaren), 29; *el-Kifâye*, 1:447, *el-İklil*, 60; *el-Kifâye*, 1:448, *el-İklil*, 67; *el-Kifâye*, 1:454, *el-İklil*, 69; *el-Kifâye*, 1:473 *el-İklil*, 64; *el-Kifâye*, 2:375, *el-İklil*, 45; *el-Kifâye*, 2:450, *el-İklil*, 45; *el-Câmi*, 1:213, *el-İklil*, 61; *el-Câmi*, 1:324; *el-İklil*, 36.

15 Ahmed b. Muhammed b. Abdülvâhid el-Mervezî [*Târihu Bağdâd*'ta Münkedirî] (genellikle Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Nuaym ed-Dabbî diye isimlendirir) için bk. *el-Kifâye*, 2:460; Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulumi'l-hadis*, thk. Muazzam Hüseyin (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârif, 1966; *Ma'rifetü ulumi'l-hadis*'den itibaren), 68; *el-Kifâye*, 2:462, *Ma'rifetü ulumi'l-hadis*, 2:563, *Ma'rifetü ulumi'l-hadis*, 15; *Târihu Bağdâd*, 3102, *Ma'rifetü ulumi'l-hadis*, 13103, *Ma'rifetü ulumi'l-hadis*, 141; *el-Câmi*, 1:166, *Ma'rifetü ulumi'l-hadis*, 79; *el-Câmi*, 1:232, *Ma'rifetü ulumi'l-hadis*, 100.

16 Hibetullâh b. Hasan et-Taberî için bk. *Târihu Bağdâd*, 9:93, 11:333; Hâkim en-Nisâbüri, *Tesmiyetü men ahreçehümü'l-Buhârî ve Müslim ve mâ infarada bihi kullu minhumâ*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye ve Dârü'l-Cinan, 1987), 123.

17 Muhammed b. Ali el-Vasıtî el-Mukrî (genellikle Hâkim'e Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri şeklinde atıfta bulunur) için bk. *Târihu Bağdâd*, 2:238; 9:360, 429; 10:147, 271, 446; 11:80; 13:103-104; 11:385 hiçbir vasıta olmaksızın referans verir; 10:147 bir vasıta aracılığıyla atıfta bulunur; 10:178 doğrudan referansta bulunur.

tabakat türü eserlerin üslup ve anlatım özelliklerini taşımaktadır.¹⁸

Hatib'in *Târihu Bağdâd*, *el-Kifâye*, *Câmî'i* ve daha küçük eserlerinden bir seçkiye dayanarak, Hâkim'in *Târihu Nisâbûr*, Buhârî ve Müslim'in eserlerinde adı geçen râvilerle ilgili tek ciltlik çalışması (*Tesmiyetü men ahreçehümü'l-Buhârî ve Müslim*), *Mukaddime ilâ Kitâbu'l-iklil* ve *Ma'rifetü ulumi'l-hadis*'inin Hatib'in elinin altında olduğu neticesine ulaşmak mümkündür.

Mamafih yine de geriye tek bir gizem kalmaktadır. Hatib'in asıl vasıtalarından biri Muhammed b. Ahmed b. Yakûb kanalıyla Hâkim'den aldığı malzeme, Hâkim'in mevcut hiçbir eserinde (en azından benim bildiğim kadarıyla) görülmemektedir ve kendi için tutarlı şekilde hadis rivâyeti ve usulüyle ilgili teorik konulardan bahsetmektedir.¹⁹ Acaba bunlar Hâkim'in bu konuyla ilgili günümüze ulaşmamış başka bir eserinin kaynaklık ettiği malumatlar mı? Yahut bu bilgi Muhammed b. Ahmed b. Yakûb'un Hâkim'in ders meclislerinde tuttuğu notlardan mıdır? Bu soruları açığa çıkaracak yeterli delile sahip değiliz.

Sonuç

Hatib'in hadisçiliği üzerinde Hâkim'in dikkate değer hiçbir tesiri olmadığına dair başlangıçtaki kanaatimizin aksine aslında Hâkim'in biri hariç (*Müstedrek*'e sahip gibi görünmemektedir) en önemli çalışmalarının tümünün Hatib'in elinin altında olduğunu gördük. Hatta Hatib'in ya kayıp bir eser yahut hadis usulünün sistemleşmesiyle ilgili ders notlarının bir derlemesi olması dolayısıyla Hâkim'in başka hiçbir yerde mevcut olmayan malzemesini bile elde edebildiği görülmektedir. Hatib en etkileyici çalışmalarını telif ederken Hâkim'in bu kitaplarından istifade etti.

O halde neden Hâkim'in Hatib'in ilmindeki rolü bu denli belirsiz? Hatib Hâkim'i eserlerinden yararlanılabilecek fakat mesafeli durmayı arzu ettiği şüpheli bir kişi, tartışmalı bir şahıs olarak gördüğü için mi onun hadis ilmüne katkısı açısından hakkını teslim etmedi? Bu mümkün olsa da ben başka bir açıklamanın Hatib'in kişiliğiyle daha uyumlu olduğunu düşünüyorum. Bir kimse *Târihu Bağdâd*'ı okuduğunda yazarının herhangi bir kitaptan nasıl nadiren bahsettiğine şaşırır.²⁰ Hatib bir âlimin İslam düşüncesinin yazılı külliyatına

18 Örneğin Hatib şöyle diyerek Hâkim'e atıfta bulunur: "Bir âlim Nişâbûr'da bizimle (yani bizim şehrimizde) yıllarca kaldı" ve sonra vefat etti; Hatib, *Târihu Bağdâd*, 10:178.

19 Muhammed b. Ahmed b. Yakûb (genellikle Hâkim'i Muhammed b. Nuaym ed-Dabbî diye isimlendirir) için bk. *el-Kifâye*, 1:93, 1:233, 1:290, 1:426, 1:456, 1:54, 2:134, 2:156, 2:208, 2:217, 2:276, 2:299, 2:469, 2:503, 2:560; *Târihu Bağdâd*, 13:102 (3^x); *el-Câmî*, 1:168, 1:224, 1:226, 1:253, 2:134.

20 Hatib'in sıklıkla bahsettiği kitaplardan bazıları: İbn Ebû Hâtim er-Râzî'nin (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dil*'i (*Târihu Bağdâd*, 9:221); Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî'nin (ö. 277/890-891) *Kitâbu'l-mâ'rife ve't-Târih*'i (*Târihu Bağdâd*, 9:435); İbn Main'in

katkısından bahsetmediğinde genellikle o âlimi “şu şu konularda eser sahibi” diye tavsif etmekle yetinmektedir. Aslında *Târihu Bağdâd* ve Hatîb’in diğer çalışmalarının tamamında görülen asıl tutarlılık, silsilenin asıl dayanağı Hatîb’in kendisinden Peygamber’in sözüne yahut ilk Müslümanların düşüncelerine kadar uzanana sayısız râvi zincirleridir. Hatîb’in dünyası istikrar bulmuş bir külliyyattan yahut ciltlenmiş ve isimlendirilmiş kitaplara saygıdan ibaret değildir- o ilmi, eser yahut yazar adına göre tanzim etmemiştir.

Ona göre ilim dünyası hâlâ Peygamber’e, ilk Müslümanlara ve klasik dönemin büyük âlimlerine kadar dayanan muttasıl isnatlar dünyasıdır. Hatîb’e göre Hâkim rivâyet edilen malzemenin takas edildiği vasıtalarından sadece bir diğeridir. Hatîb gibi Hâkim de inanç tarihinde kendi önemsiz neslinden daha fazla ve geniş yer tutan erken dönem şahsiyetlerinin fikirlerini topladı, tasnif etti ve bazen yorumladı. Aslında Hatîb’in eserlerinde etkin bir biçimde kendi şahsî görüşünü ortaya koymada çekimser kalması oldukça şaşırtıcıdır. O daha çok önceki otoritelerin görüşlerinden bir seçki sunmakta ve bazen de son bir yorum ekleyerek okuyucuyu net bir sonuca yönlendirmektedir. Hatîb sadece *el-Kifâye*’den sonra yazılan ve muhtemelen son eserlerinden biri olan *el-Câmi*’de hadis rivâyeti veya tenkidine dair ilmî meselelerde güçlü bir pozisyon ortaya koymaktadır.²¹ Hatîb’in Hâkim’in çalışmalarıyla ilişkisi hakkındaki analizlerime göre bence meselenin Hâkim’in çalışmalarına erişememe yahut kıymet vermeme gibi bir durum olmadığı neticesini çıkarmalıyız. Onun Hâkim’in pek çok temel kitabına sahip olduğu kesindir ve onları kullanmaktan da çekinmemiştir. Fakat onun için önemli olan malzemeyi toplayan yazarlar değil bu eserlerin ihtiva ettiği malzemeydi. Asıl kıymetli olan Buhârî veya İbn Hanbel gibi erken dönem hadis otoritelerinin görüşleriydi. Hatîb, Hâkim’i kendisiyle aynı değerde görüyor gibi gözükmektedir. Çünkü kendisine bir hayranı yaklaşmış da “Sen hadis hafızı Ebû Bekir misin?” diye sorduğunda o “Hadis hafızlığı Dârekutnî ile sona erdi. Ben bir Hatîb olan Ahmed b. Ali’yim” şeklinde cevap vermiştir.²²

(ö. 233/848) *Târih*’i (*Târihu Bağdâd*, 11:311); İbn Mende’nin (ö.395/1004-1005) *el-Esmâ ve’l-künâ’sı* (*Târihu Bağdâd*, 12:286); Ebû Nuaym’ın *Târihu Isbahan*’ı (*Târihu Bağdâd*, 12:439); Ebû Ahmed el-Hâkim’in (ö.3787/988) *el-Esmâ ve’l-künâ’sı* (*Târihu Bağdâd*, 13:294).

21 Hatîb *el-Câmi*’de *el-Kifâye*’den bahsetmektedir, 2:98.

22 Zehebi, *Tezkiretü’l-huffâz*, 3:224; a.m, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 18:281.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Hâkim en-Nisâbüri, Ebû Abdullah. *el-Medhal ilâ Kitâbu'l-iklil'*, thk. Fuad Abdulmun'im Ahmed. İskenderiye: Dârü'd-Da've, 1983.

Ma'rifetü ulumi'l-hadîs, thk. Muazzam Hüseyin. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârif el-Osmâniyye, 1966.

Tesmiyetü men ahreçhümü'l-Buhâri ve Müslim ve mâ infarada bihi kullu minhumâ, thk. Kemal Yûsuf el-Hût. Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye ve Dârü'l-Cinan, 1987.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali. *el-Câmi li-ahlâkî'r-râvî ve âdâbi's-sâmi*, thk. Muhammed Re'fet Saîd, 2 cilt. Mansure, Mısır: Dârü'l-vefâ, 2002.

el-Kifâye fî ma'rifeti usul-i'îlmi'r-rivâye, thk. Ebû İshak İbrahim Mustafa ed-Dimyâtî, 2 cilt. Kahire: Dârü'l-Hüdâ, 2003.

Târihu Bağdâd, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, 14 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.

Mecmûa'tü'r-resâ'il fî ulûmi'l-hadîs, thk. Nasr Ebû Atâ. Riyâd: Darü'l-hanî, 1994.

İbn Asâkir, Ali b. El-Hasan. *Tebyînu kezibi'l-müfteri fîma nusibe ile'l-imam Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1399/1979.

Târihu medîneti Dimaşk, thk. Ömer el-Amravî, 80 cilt. Beyrut: Dârü'l-fîkr, 1995-2000.

İbnü'd-Dimyâtî, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Aybak. *el-Müstefâd min zeyli Târihi Bağdad*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *en-Nüket 'alâ Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker*, thk. Ali b. Hasan el-Halebiel-Eserî. Dammam, Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2006.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân. *el-Muntazam fî tarîhi'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ, 19 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1992.

İbn Nukta, Ebû Bekir Muhammed b. Abdü'l-ğani el-Bağdâdî. *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâti's-sünen (ricâli's-sünen) ve'l-mesânîd*, thk. Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1988.

es-Sübkî, Tâcüddîn. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, II. baskı, Abdülfettâh

Muhammed el-Hulv ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhi. Kâhire: Dâru Hucr, 1413/1992.

ez-Zehabi, Şemsüddin Muhammed. *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut ve Muhammed Na'im Araksûsi, 18 cilt. Beyrut: Müessestü'r-risâle, 1996.

Tezkiretü'l-huffâz, thk. Zekeriyâ Umeyrât, 5 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1998.

İkincil Kaynaklar

el-Ahdeb, Haldun. *Zevâidu Târihi Bağdâd*, 10 cilt. Dımeşk: Dâru'l-kalem, 1996.

Brown, Jonathan. *The Canonization of al-Bukhârî and Muslim*. Leiden: Brill, 2007.

Malti-Douglas, Fadwa. "Controversy and Its Effects in the Biographical Tradition of al-Khatîb al-Baghdâdî", *Studia Islamica* 46 (1977): 11-131.

et-Tahhân, Mahmûd. *el-Hafız el-Hatîb el-Bağdâdî ve eseruhu fî ulumi'l-hadis*. Beyrut: Dârü'l-Kur'âni'l-Kerim, 1401/1981.

el-Ömerî, Ekrem Ziyâ. *Mevaridü'l-Hatîb el-Bağdadi fî Tarihi Bağdad*. Beyrut: Dârü'l-kalem, 1975.

Zirikî, Hayrüddin. *el-A'lâm*, 16. baskı, 8 cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2005.